

RECENSIONER

Varför flickor? Ideal, självbilder och ätstörningar. Birgitta Meurling (red.). Studentlitteratur, Lund 2003. 167 s. ISBN 91-44-03053-3.

Under Birgitta Meurlings redaktörskap återfinns i *Varför flickor?* artiklar från deltagarna i en tvärvetenskaplig forskargrupp som sedan 1999 arbetat med frågor om kropp, identitet och ätstörningar. Utgångspunkten för flera av författarna är hur kroppen, och framför allt den kvinnliga kroppen, kontrolleras på olika plan. Meurling påpekar i inledningen att kropp och kroppsuppfattning inte enbart är ett resultat av personliga erfarenheter, utan påverkas av samtida föreställningar. Därför kan kroppen inte heller förstås isolerat från sitt historiska och sociala sammanhang.

I bokens första empiriska kapitel gör Meurling en analys av publicerade självbiografiska berättelser av kvinnor som drabbats av anorexi. De har vissa gemensamma drag. De är ”duktiga flickor”, som kommer från medelklassmiljöer. De har ibland, men långt ifrån alltid, problematiska relationer med föräldrar och inga tycks ha varit socialt isolerade. Sjukdomen bryter ofta ut i samband med bantning och den euforiska känsla som då uppstår över att ha kontroll över något som ingen kan ta ifrån dem. Genom svälten blir de Någon; i sina egna ögon, men också för att omgivningens uppmärksamhet ökar. En bidragande orsak till sjukdomen är att de okritiskt tar till sig den mediala bilden av att en kvinna skall vara lång och smal för att lyckas nå oberoende och framgång. Meurling påpekar att berättelserna utgör något av en genre. Inte så att de är stereotypa, men det finns en tematik i dem som går igen från massmedier och populärkulturella framställningar. Att det är konstnärligt begåvade medelklassflickor som framträder i berättelsen skall heller inte leda oss till att tro att det bara är dessa som drabbas av sjukdomen, det hänger mera samman med att de har tillgång till en förmåga att uttrycka sjukdomen i text och bild.

Anna-Karin Larsson berättar om hur kvinnoidealet förändrades under perioden 1880–1930. Den avmag-

rade, veka, ömtåliga och sjukliga kvinnan ersattes av den moderna kvinnan som ägnade sig åt friluftsliv och gymnastik. Kloros, bleksot, som var en folksjukdom bland unga kvinnor vid sekelskiftet, försvann i stort sett på 1920-talet, en drastisk följd av det nya kvinnoidealet. Det nya kvinnoidealet hängde samman med kvinnans inträde i offentligheten; tillträdet till yrken som kvinnor tidigare inte hade haft tillträde till, liksom inträdet på den politiska arenan skedde vid samma period. Detta institutionella ramverk behandlas av Anne-Sofie Ohlander i bokens avslutande kapitel. Det är lätt att tolka det nya kvinnoidealet som ett gigantiskt steg i kvinnans frigörelse. Larsson menar dock att man skall vara försiktig med en sådan slutsats. Hon hävdar att det också går att se det som att en tidigare yttre kontroll ersatts av en inre, där kvinnan själv åtagit sig att disciplinera den kropp som tidigare utsatts för ett yttre tvång. Det var alltså inte så att den patriarkala kontrollen upphörde, menar Larsson, den ändrade bara form. Det finns dock en svaghet i resonemanget eftersom även den inre kontrollen var mycket påtaglig i den uppfostran som gjordes på den tid då flickorna skulle vara bleka och sjukliga. Det gällde att lära sig att hålla tyst, att inte synas. Även om denna inre kontroll levde kvar i nya former borde dock den yttre ha förminskats, vilket i så fall skulle ha större betydelse än vad Larsson verkar vilja tillmäta den. Men kanske levde även den yttre kontrollen kvar, fast i annan skepnad? Det är vad Marie Sundberg kommer fram till i sin studie av vad som händer i skolidrotten, där traditionella kvinnliga ideal krockar med de föreställningar om kroppslighet som finns i idrottsämnet. Vissa kroppsformer accepteras och andra marginaliseras. Kvinnors inträde på den manliga skolidrottsarenan innebär att en manlig norm för kropp anammats, samtidigt som det görs försök att upprätthålla föreställningar om traditionell kvinnlighet i den mjuka, rytmiska gymnastiken. Här ges ett dubbelt budskap som det är svårt för flickor att förhålla sig till.

Trots att mycket av resonemanget i boken har ätstörningar som tema, finns det ingen som direkt fokuserar på själva ätandet. Den danska idéhistorikern Sascha Qvartrup är den som kommer närmast att behandla

själva ätandet i sin mycket intressanta genomgång av det "moraliska korståg mot fetma" som hon noterar i tidskrifter mellan åren 1986 och 2000. Hon påpekar hur mat blir ett sätt att kontrollera tillvaron och iscensätta sig själv för unga kvinnor. Kosten har blivit en moralisk fråga som handlar om individens förmåga till självkontroll. Det finns en stark diet-etik idag, menar Qvartrup, och det är lätt att hålla med. Däremot går hon inte in på hur ätandets relationella dimension kan bidra till att förstärka det ätandemönster som hon har registrerat. I ätandet är vi sårbara. Vi öppnar vår kropp, så att den till synes absoluta gränsen mellan jaget och omgivningen löses upp. Detta kan vara en viktig förklaring till att ätstörningar tenderar att uppstå i en särskild ålder, under tonåren, då frågor om det egna jaget, vem jag vill bli och vem jag hör samman med blir särskilt påträngande och svåra att hantera. Anorexia är bland mycket annat en vägran att ta in omvärlden i sin egen kropp. Det är en signal om att man av någon anledning inte vill ha relationer med omvärlden, eller i varje fall känner ett behov av att mycket starkt kontrollera dessa relationer av en eller annan anledning. På motsvarande sätt kan en önskan om fler eller bättre relationer med omgivningen resultera i ett överdrivet matintag. Tröstätaren är i allmänhet ensam, och maten fungerar dels som en ersättning för andra relationer med omgivningen, dels i perioder då det förväntas att flickor inte skall ha samma roll som sina mödrar.

Ätstörningar blir alltså vanligare i en viss ålder, men de tycks också bli vanligare under turbulenta perioder i historien. Det påpekas av bl.a. Barbro Thurffjell i hennes genomgång av hur ätstörningar behandlats inom medicinen, att kloros uppstod i en period av särskilt stor förändring av kvinnors roll i samhället, i samband med de omvälvande förändringar moderniteten förde med sig. Därför kan den ökning av ätstörningar som nu skett, eller åtminstone talet om dem (den faktiska ökningen är, visar det sig, omdiskuterad), ses som ett svar på senmodernitetens omkastning av samhällsförhållanden och förutsättningar för identitetsskapande.

Flera av artiklarna behandlar hur kroppen disciplineras och kontrolleras utifrån ett genusperspektiv. Det samtida kroppsidealet om den smala kvinnokroppen står för en viktig pusselbit i hur ätstörningar kan uppstå. Det betonas genomgående i bokens bidrag hur en stark press på att kontrollera kroppens yta och på att visa upp en karaktärsfast personlighet bidrar till flickors ätstörningar. En genomgående fråga i boken är varför ätstörningar drabbar flickor så mycket oftare

än pojkar. Anorexi är tio gånger vanligare för kvinnor än män. Det bör emellertid påpekas att överrepresentationen av kvinnor delvis beror på definitionen av vad som betraktas som ätstörningar. Eftersom boken, i likhet med den medicinska forskningen enligt Thurffjells forskningsöversikt, nästan bara handlar om anorexi och bulimi och inte om andra ätstörningar blir kvinnornas andel betydligt större än vad den hade varit med en bredare definition av ätstörningar. Enligt Thurffjell är ospecificerade ätstörningar (en slaktrattsdiagnos för de ätstörningar som inte ryms inom anorexi- och bulimikategorierna) tre till fyra gånger vanligare än anorexi och bulimi och hon konstaterar att det finns mycket lite forskning om sådana ospecificerade ätstörningar. Sådan forskning hade med all säkerhet kunnat konstatera att inte heller män har ett oproblematiskt förhållningssätt till sina kroppar. Fler män än kvinnor lider av sjuklig fetma, vilket inte bara kan ses som ett resultat av att det är mera accepterat för män att unna sig att äta gott och mycket. Och när det gäller den kritiska tonårsperioden kan det muskulösa mansidealet leda till personliga kriser som i sin tur framkallar störningar av ätandet hos pojkar. Den som sett de mängder av kosttillskott, råa äggvitor och andra proteinrika livsmedel den fåfängt kroppsbyggande tonårspojken kan sätta i sig, inser att det finns ätstörningar som inte ryms i statistiken. Detta förtar emellertid inte den feministiska analysens poäng om det maktförhållande det innebär med ett kroppsideal där kvinnan skall vara liten och osynlig, medan mannen skall vara stor och ta plats. Jag har således inget att invända mot bokens genomgående tes att det finns en stark och svåruppnäelig norm om den kontrollerade kvinnokroppen som medverkar till ätstörningar. Inte heller att denna kropps kontroll är en del av en patriarkal maktordning som får förödande konsekvenser på individplanet hos de kvinnor som ser ett minimerande av ätandet som ett sätt att uppnå en kontroll över både jaget och dess plats i omvärlden. Däremot hade ett bredare perspektiv på ätstörningar kunnat peka på hur också män drabbas av denna patriarkala maktordning.

Birgitta Edlund ger en forskningsöversikt av vad som är känt inom omvårdnadsvetenskapen om smalhetsideal och bantning bland barn och ungdomar. Edlund konstaterar att det finns en dominerande syn som säger att uppkomstmekanismerna bakom ätstörningssjukdomar är multifaktoriella. Missnöje med den egna kroppen, osäkerhet i relationer med omgivningen, stress och bantning är faktorer som hos vissa individer samverkar på ett sätt som gör att ätstörningar uppkommer. Det är i

grunden samma saker som flera av de andra författarna i boken har beskrivit, men med en annan terminologi. Det riskerar naturligtvis att bli lite tjatigt, men det tyder också på att det tvärvetenskapliga samarbetet har haft framgång. I tvärvetenskapliga projekt finns hela tiden risken att man inget lär av samarbetet, dels för att det finns en inbyggd rivalitet mellan olika vetenskapssyner, där medicinare och naturvetare ser över axeln på humanisternas bristande vetenskaplighet och humanisterna medlidsamt skakar på huvudet åt de andras inskränkta positivism, dels, vilket kanske är vanligare, eftersom de som trots allt ger sig in i samarbetena brukar vara någorlunda öppna för andra influenser, att de andras inspel bara får bekräfta att den egna inledande ståndpunkten var riktig. I denna antologi verkar emellertid grundtanken, om flickors utsatta position i en kroppsfixerad kultur, ha satt sig tvärs genom ämnesgränserna. Vilka följder kan då en sådan samsyn komma att få?

Edlund är den enda som, utifrån sitt omvårdnadsvetenskapliga perspektiv, tar upp frågor om hur ätstörningar skall kunna avhjälpas. De preventionsåtgärder hon tar upp i sin forskningsöversikt över dagens situation är dock mycket kortfattade. När hon utifrån ett norskt hälsoprojekt beskriver ett av målen, att få personer med ätstörningar att "stärka kontakten med de egna känslorna" känns det inte vidare konkret, och man förvånas inte över att ätstörningsvården har stora brister, även om mycket förvisso har hänt de senaste åren. Den komplexitet i sjukdomsuppkomsten som återkommer i artiklarna torde vara en orsak. Vanliga mediciner som designas för att påverka ett specifikt organ eller en funktion i kroppen har ingen större verkan. Ätstörningar är det kanske tydligaste exemplet på en "kultursjukdom", något som inte kan förstås och därmed knappast heller behandlas utan kunskaper om den samhällseliga situation där sjukdomen uppkommer. Det innebär att kultur- och samhällsforskare faktiskt tillhör expertisen även inom ett område som definieras som medicinskt, åtminstone i det ögonblick personer med ätstörningar kommer i kontakt med sjukvården. Men ingen annan än Birgitta Edlund, verksam inom sjukvårdsfältet, har alltså några direkta förslag på åtgärder. Humanisterna och samhällsvetarna håller sig som vanligt till att försöka dekonstruera samhällsbygget för att visa hur makt skapas och vilket utfall det får.

Det är naturligtvis inget fel i det. Att öka medvetenheten om de strukturer som leder till en internalisering av ett maktförhållande som är skadligt för den egna gruppen är viktigt, och det kan också vara en viktig del

av ett långsiktigt arbete mot ätstörningssjukdomar. Men är detta det enda som kulturvetare skall göra? Efter att ha läst *Varför flickor?* verkar ätstörningsvården vara ett område där behovet av en mera direkt tillämpad kulturforskning framstår som både möjlig och önskvärd. Kanske är ett frö sått i och med bokens användningsområde som kurslitteratur inom utbildningar inom medicin och omvårdnad. Men svåra frågor, som hur den kulturvetenskapliga kunskapen skall kunna översättas till praktiska handling, återstår. Det är heller inget som diskuteras i boken. *Varför flickor?* är därmed både en bra början på ett tvärvetenskapligt samarbete om ätstörningar och en illustration av de svårigheter ett sådant samarbete upplever.

Håkan Jönsson, Lund

Bo Nilsson: *Brottsoffer. Offerskapets innebörder och villkor i (o)säkerhetens kultur*, Boréa Bokförlag, Umeå 2003. 208 s. ISBN 91-89140-27-3.

I det tidiga 1970-talet myntades begreppet brottsoffer. Sedan dess har en omfattande offerideologi växt fram i vårt land. Från att tidigare haft fokus riktat mot brottslingen och dennes straff och rehabilitering har intresset allt mera vänts mot den drabbade parten, brottsoffret. Vi har fått en Brottsoffermyndighet som administrerar ekonomiskt stöd åt enskilda brottsoffer och hjälporganisationer, som sprider kunskap och information och som även finansierar forskning kring brottsofferproblematiken. Samhället ställer upp med stödåtgärder och hjälp åt människor som utsatts för brottsliga gärningar. Offerideologin har blivit den helt dominerande tolkningsramen och brottsdrabbade människor anammar mer eller mindre oreflekterat en offeridentitet. En omfattande offerindustri med olika intressenter tillsammans med media underbygger och stöttar denna offerideologi.

Bo Nilsson gör i boken *Brottsoffer. Offerskapets innebörder och villkor i (o)säkerhetens kultur* en intressant och uppfriskande analys av det utbredda offerskapandet och dess konsekvenser. Författaren uppfattar brottsofferskapet som ett politiskt fenomen och ställer sig kritisk till de kulturella villkor som formar brottsoffret som kategori och mot den nära nog allenarådande offerideologin. Studien bygger på intervjuer med tio personer som utsatts för övergrepp av olika slag. Det framgår tydligt att intervjupersonerna tolkar sin situation utifrån det brottsofferperspektiv som sprids bl.a.